

ОРГАНСКИ САСТАВ ПРОИЗВОДНИХ ЧИНИЛАЦА И ТЕХНИЧКИ ПРОГРЕС У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ПРИВРЕДИ

Степен промене органског састава (1), ако развитак науке узмемо као дат, одређен је оптималном расподелом новостворене вредности на потрошњу и акумулацију, а у оквиру ове друге расподелом на гране које су предуслов техничког прогреса и гране које на краћи рок обезбеђују пораст животног стандарда (2). Уколико се акумулација претежно упућује у ове друге гране, онда се на краћи рок обезбеђује пораст потрошње, али се зато запоставља технички прогрес, па самим тим и константан пораст потрошње будући да је технички прогрес претпоставка промене привредне структуре. Промена органског састава има двојаки резултат зависно од тога у којим се гранама ова промена врши. Ако се врши у гранама у којима се производе средства за рад, та промена има непрекидно дејство на промену техничке основице производње у гранама које производе средства за потрошњу, те се ова последња јавља као последица промене органског састава у базичним гранама. Али ако се промена органског састава врши у гранама које производе потрошна добра, запостављајући оне прве, онда пораст личне потрошње бива ограничен сужавањем основе њеног пораста. Према томе, када говоримо о оптималном односу између акумулације и потрошње, мислимо на такав однос који обезбеђује константан пораст потрошње, а за његово обезбеђење потребан је одређени ниво техничког прогреса.

Висина органског састава. О висини органског састава, па према томе и о темпу техничког прогреса, налазимо два супротна мишљења. По првом, које заступају углавном грађански економисти, уравнотежени метод развоја иде преко лаке индустрије и просечно ниског органског састава капитала. Овакав став, који има у виду земље у развоју, заснива се на чињеници да се мали обим акумулације може најрационалније употребити на горе речени начин (3). Овакав метод је законит у систему индивидуалног инвестирања, али не и у социјалистичкој производњи у којој се пораст производње и измена услова у којима се обавља не врши активношћу издвојених производних јединица, већ плански повезаном акцијом носилаца привредне активности.

По другом мишљењу, које заступају економисти-марксисте (4), промену техничке основице производње најцелисходније је вршити применом најновије технике. Али се при томе наглашава да се ради о врло начелном и дугорочном посматрању, јер је за примену најмодерније технике неопходна пуна запосленост, те се даљи пораст производње може обезбедити једино порастом производности рада. Овакав услов испуњен је само у раз-

(1) Чланак је део магистарског рада „Органски састав средстава и његове промене у социјалистичкој привреди. Теоријска разматрања“ који је одбрањен на Економској катедри Правног факултета у Београду.

(2) Видети о томе: M. Dobb, „Politička ekonomija i kapitalizam“, Београд, 1957, стр. 289.

(3) R. Nurkse, „Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries“ Oxford, 1955, стр. 36.

(4) С. Г. Струмилин, „Очерки социалистической экономики СССР“, Москва, 1959, стр. 71.; А. И. Ноткин, „Очерки теории социалистического производства“, Москва, 1961., стр. 93.; Н. Чобељић, „Политика и методи привредног развоја Југославије“, стр. 113—4.; Р. Стојановић, „Теорија привредног развоја у социјализму“, Београд, 1960. стр. 59.

вијеним социјалистичким привредама. Потом, примена најновије технике претпоставља и замену неотрајалих машина, тј. накнаду њихове неамортизоване вредности. И на крају, њена примена захтева оптималан обим производње без кога је примена модерне технике нецелисходна. Уколико су горње претпоставке испуњене, за примену најмодерније технике нема сметњи.

Појам техничког прогреса. Технички прогрес је увођење нових оруђа за рад (или нових производних метода) која до тада уопште нису коришћена или су коришћена само у механизаници гранама и производним јединицама. Технички прогрес је, дакле, увођење у производни процес нове технике. Но, појам нове технике не схватамо овде у апсолутном већ у релативном значењу. Наиме, могуће је под новом техником подразумевати као што то чини Струмилин, она средства и методе који представљају највећи домет науке и технике у свету (5). Ово стоји ако посматрамо процес у светским размерама и технички, но уколико појам нове технике дефинишемо са гледишта рационалности њеног увођења у датим условима развоја у појединим социјалистичким земљама, онда под новом техником подразумевамо и ону која до тада није налазила примену у датој земљи макар да је у другом и примењена. Средства која представљају највећи домет науке и технике у свету нису подједнако примењива у свим условима, а у неким она нису уопште применљива јер је процес њихове примене условљен ступњем привредног развоја. Ако бисмо технички прогрес третирали само са аспекта њиховог увођења, имали бисмо у виду високо развијену привреду чији је даљи привредни развој условљен новим научним проналасцима и њиховом применом у производњи. Ако је реч о привреди која још није искористила раније техничке тековине и у којој је њихова примена још рационална, под новом техником подразумевамо и таква средства.

Последице техничког прогреса. Две су непосредне последице техничког прогреса: пораст обима производње и релативно смањење живог рада уз олакшавање услова у којима се обавља. Прва последица није само квантитативне већ и квалитативне природе. Не ради се само о порасту производње већ и о промени њене структуре. Друга последица је такође двојачке природе: све мањи утрошак живог рада услед његове замене радом машина и скраћење радног дана, с једне, и измена квалификационе структуре запослених и замена физичког рада умним, са друге стране.

1. *Тачка zasiћености капиталном опремом.* Везу техничког прогреса и пораста обима производње не можемо одвојити од границе промене односа производних чинилаца у социјалистичкој привреди. Ова граница се налази на нивоу на коме се смањује вредност производа. Посматрана у вези са овим последњим прва два кретања су ограничена. Пораст обима производње може се остварити уз мањи или већи утрошак укупног рада. На тачки која је одређена већим утрошком укупног рада примени нове технике нема места јер се пораст обима производње овде не остварује уз

(5) С. Г. Струмилин, нав. дело (у чланку „Об ефикасности новој техници“) стр. 222. и даље.

повећану производност рада. У томе смислу се може говорити о „тачки засићености капиталном опремом“ о којој говори М. Доб (6).

Ако посматрамо примену нове технике у конкретним условима, ова се тачка појављује реално јер у датим условима, економским и техничким, промена техничке основице производње не води увек порасту производности рада. Та је промена целисходна до одређене тачке и, без промене техничких услова, та тачка остаје непромењена. Међутим, о тачки засићености у апсолутном смислу не можемо говорити. Она не може наступити (увек се превазилази) јер се промена органског састава не односи само на гране производње које примењују нову технику, већ и на гране које је производе. То значи да се у конструкционој фази и у фази производње машина мора водити рачуна о рационалности не само са гледишта производних јединица које их производе, већ и оних којима је производња намењена. Производи, иначе, остају нереализовани.

Доб полази од следеће претпоставке: „Социјалистичка производња ће се очигледно руководити циљем увећања своје капиталне градње, по више или мање брзој стопи, док се не досигне „тачка засићености“ капиталном опремом — то јест, кад даље употребљавање рада у циљу његовог опредељења у „нагомилан рад“ не повећава продуктивност; када се употребљавају само постојећа постројења и опрема и њихово одржавање или замена и када целокупан нето производ притиче радницима као текућа потрошња“ (7).

Тачку на којој престаје пораст производности рада могуће је одредити у конкретним условима (8), али је никада не можемо узети као апсолутну. Она је одређена датим нивоом техничког прогреса, али се са техничким прогресом стално мења те се граница промене техничке основице производње проширује. По Добу, циљ производње био би стварање таквих средстава која се даље не мењају, те би акумулација била излишна, а читав нето производ улазио у личну потрошњу. Овде напомињемо да се, ако се ова тачка и достигне, мора одвајати део новостворене вредности за запошљавање нове радне снаге у условима непромењеног органског састава (квантитативна акумулација). Горњу тачку и Доб сматра мало вероватном, али је ипак одређује као „циљ коме се треба приближити“.

Ако се приближавамо идеалној тачки засићености, ми се уједно од ње и удаљавамо. Из ове супротности проистиче пораст производности рада у социјалистичкој привреди. Циљ привредне активности је да се уз исти утрошак рада створи већа маса добара. Тај циљ се постиже променом техничке основице производње и уколико се овај циљ све више постиже, он никада није потпуно остварен, јер већи обим производње не може бити дат у крајњем (апсолутном) износу, он је увек релативан. Ова се релативност садржи у могућности даљег смањења рада садржаног у јединици производа, те када се живи рад сведе на минимум (претпоставимо да се више не може смањивати), тачку засићености ипак нисмо постигли јер се техничким прогресом смањује и опредмењени рад у производу. Тек ако

(6) М. Dobb, нав. дело, стр. 246 и 295—6.

(7) М. Dobb, нав. дело, стр. 246.

(8) Видети С. Поповић, „Техничка опремљеност рада као један од критерија инвестиционе политике“, „Економист“ No 1—2/1955.

претпоставимо да је и тај рад сведен на минимум, онда долазимо на апсолутну тачку zasiћености. На овој тачки пораст обима производње могуће је обезбедити једино квантитативном акумулацијом. Пораста производности нема. Нема кретања у правцу смањења рада у јединици производа.

Али за горње претпоставке немамо реалних основа будући да не постоји критериј за утврђивање минимума испод кога се не би могло ићи у смањењу укупног рада у производу. Количина рада садржаног у производу одређена је техничком опремљеношћу рада, а основни рационални принцип социјалистичке производње је постизање истог ефекта са мање рада. И наука је подређена том принципу — изналажење могућности за његово реализовање. Нема границе за смањење рада у јединици производа и, уколико се једном и достигне, новом техником се поново удаљава, а њено поновно достизање развија снаге за ново удаљавање. Апсолутна граница може настати једино при смањењу рада на нулу, а на тој граници престаје и производња!

Ако у животу машине разликујемо четири периода као што то чини А. Ноткин (9) и то: период освајања нове технике — када она још не показује своја преимућства, период када машина смањује рад у односу на друштвенотребан рад, период када машина постаје типична и одређује ниво друштвено-потребног рада и период када она постаје већ застарела; ако, дакле, прихватимо горње периоде, онда у другом периоду постоје највеће могућности за технички прогрес, док примена машина у првом периоду поскупљује производњу и са аспекта индивидуалног инвестирања не налази примену. Али у систему подруштвљене акумулације, захваљујући дугорочној политици инвестирања, налази примену: или зато што анализа производних могућности на дужи рок показује целисходност њене примене у садашњости, или зато што поскупљујући производњу у једној — појевтињава производњу у другој грани. Посматрано на краћи рок и без повезаности са другим привредним гранама, примена машина у првом периоду налази се пред тачком релативне zasiћености. Та се тачка налази овде баш пред периодом који обезбеђује највеће могућности за технички прогрес. Могућности за пораст производности рада, које пружа таква техника, могу се проверити једино њеним искоришћавањем, јер се само ту могу вршити анализе узрока њене садашње мање делотворности. Увођење машина у трећем периоду такође представља технички прогрес (у значењу које је горе дато) за оне производне јединице чији је утрошак рада изнад друштвено-просечног. У четвртом периоду машина застарева, превазиђена је техничким прогресом. Њена примена успорава пораст органског састава и производности рада те се, зависно од ступња привредног развоја, мање или више поставља питање њене замене.

2. *Економска застарелост средстава за рад.* Физичко рабаћење средстава није везано за одређени начин производње. Њихова употребна вредност престаје са физичком дотрајалошћу. Али процес моралног (економског) рабаћења уско је повезан са конкретним обликом производње. Процес економског рабаћења у капитализму одређен је рентабилношћу педуј-

(9) А. И. Ноткин, „Материално производствена база социализма“, Москва, 1954. стр. 190.

мљеног капитала, а регулисан је једино конкуренцијом (апстраховано од монопола) што условљава већи губитак средстава и умањује стопу привредног развоја. У социјалистичкој производњи процес економског рабаћења је друкчије регулисан, али није искључен. Пораст органског састава који настаје са техничким прогресом проузрокује економско рабаћење средстава без обзира о каквом се начину производње ради. Разлике могу постојати једино у начину и граници замене застарелих средстава савршенијим.

Пораст обима производње, нагласили смо, остварује се на два начина: порастом органског састава или проширењем производних капацитета на постојећем нивоу органског састава. Оба се метода примењују напоре, али у неједнаком обиму због циклличног карактера инвестирања у нову технику. Један метод не може бити искључив. Степен застарелости средстава зависи од степена техничког прогреса и уколико је овај већи, утолико су мање могућности за примену средстава мање ефикасности. Али ма колико био висок степен техничког прогреса, не може, ипак, проузроковати замену свих средстава која су мање ефикасности од новопримењених. Ако би се читава производња нове технике употребила за замену средстава мање ефикасности, то би знатно подигло ниво органског састава и производности рада, тако да би пораст производње био резултат само квалитативне акумулације. Али како постоји ограниченост фонда одређеног рада, то је замена мање ефикасних средстава економски губитак све до границе на којој ова замена постаје нужна. Када она настаје?

Сврха социјалистичке производње није садржана само у порасту производње већ и у релативном смањењу рада утрошеног за ту производњу. Ако бисмо пораст производње узели као једину сврху, онда би замена средстава пре њихове природне смрти била нецелисходна јер средства, ма колико била застарела, ипак повећавају производњу. Ако, пак, смањење рада садржаног у производу узмемо као једину сврху, онда је једино целисходна примена најсавршенијих средстава. А како закон социјалистичке акумулације садржи оба елемента, то се сврха социјалистичке производње постиже и квалитативном и квантитативном акумулацијом. О замени средстава која одређују ниво друштвено-потребног рада не може бити говора: Питање замене средстава поставља се једино у периоду када производња њиховим посредством изискује више рада од друштвено просечног нивоа. Та законитост проистиче отуда што је фонд живог рада, укупно и по привредним гранама, ограничен те, да би се употребио на најцелисходнији начин, нужно је, ради примене нових средстава, расхатовати застарела иначе се нова средства не би могла активирати.

Теоријски ставови о непостојању економског рабаћења у социјалистичкој привреди потичу из занемаривања питања ограничености фонда живог рада и нужности његове најцелисходније примене. Законом сразмерне поделе фонда друштвеног рада одређене су квоте живог рада по привредним гранама и, ако се тим радом активирају савршенија производна средства, производња помоћу застарелих мора се напустити. Тада настаје економско рабаћење средстава за рад у условима друштвене сво-

јине на средствима за производњу и планске расподеле рада и средстава по привредним гранама.

3. *Искоришћеност радне снаге и средстава за рад.* У горе изложеној анализи последице техничког прогреса пошли смо од претпоставке пуне запослености. Она се ту јавља као предуслов неометаног техничког прогреса. Постојање незапослених, међутим, изискује задржавање средстава која су мање ефикасна те је апсорбовање радне снаге посредством таквих средстава целисходније него њихово искључење из производње уз обавезу друштва да део националног дохотка одваја за обезбеђење минимума за егзистенцију незапослених. Увођењем савршенијих средстава не приступа се замени застарелих пре њихове физичке дотрајалости све док је фонд рада неискоришћен (под претпоставком да је производња датом врстом средстава друштвено потребна). Ако би се замена средстава вршила и у овом случају, то би довело до одржавања или повећавања обима незапослености. А пораст производности друштвеног рада не можемо само мерити односом производње према раду уложеном за ту производњу, већ и према расположивом фонду друштвеног рада, па уколико је ова разлика већа утолико је мања производња по становнику. А потрошачи су и запослени и незапослени.

Према томе, нужно је задржавање и средстава мање ефикасности напоредо са применом најсавршенијих. Ово привидно може бити и добро: друштво користи сва расположива средства те је ослобођено губитака неамортизоване вредности средстава која би иначе морало расходовати. Ако тако посматрамо, онда је увек пожељан одређени обим незапослености ради „спашавања“ оних средстава која би требало избацити из примене. Међутим, постојање незапослених смањује акумулацију не само за износ који се од ње мора одвојити за издржавање незапослених, већ и за износ вишка рада који би био резултат ангажовања у производњи и оних који то нису. Затим, а то сматрамо битним са гледишта техничког прогреса, постојање неискоришћене радне снаге налаже избор оних средстава и метода које су више радно а мање капитално интензивне, што успорава технички прогрес. Употреба нове технике постаје економски оправдана када, узимајући у рачун и неамортизовану вредност расходованих средстава, смањује утрошак рада по јединици производа. А ако је примена савршенијих средстава сужена услед притиска незапослених, онда је и процес смањења вредности спорији, па, према томе, спорије расте однос производње према укупно уложеном раду ($\Pi/СП+НВ$).

Када тврдимо да неискоришћени фонд рада успорава технички прогрес, имамо у виду незапосленост по њеној структури, а не незапосленост уопште, будући да одређена врста радне снаге може бити потпуно ангажована, док је друга врста радне снаге неискоришћена и, уколико ова друга није мобилна, она не утиче на успоравање техничког прогреса у првој делатности.

Техничком прогресу сужене су границе и непотпуном искоришћењу постојећих производних капацитета (10). Огрански састав произво-

(10) Z. Dobrska, „The Choice of Techniques in Developing Countries“, у зборнику »Essays on Planning and Economic Development. Center of Research on Underdeveloped Economies. Research Papers. Volume 1.«, Warszawa, 1963, str. 24—5.

дних чинилаца је однос примењених (а не предујмљених) средстава за производњу према примењеној количини радне снаге, и што је већа разлика између предујмљених и примењених средстава, то су уже границе замене застарелих средстава новом техником. Обим производње се може повећати и потпунијим коришћењем расположивих средстава што има за последицу и пораст производности рада иако је техничка основица непромењена — на јединицу производа преноси се мања количина рада одређеног у средствима за рад. Са умањеном производњом та количина се повећава те је целесходније (уз остале дате услове) проширити обим производње већ постојећим средствима него вршити њихову замену (11). Нова техника пре налази примену ако је неамортизована вредност застарелих средстава мања, а при постојању неискоришћених оруђа она се повећава и сужава границе техничком прогресу.

Технички прогрес и структура радне снаге. Дефинишући технички прогрес као увођење нове технике у производњу наглашавамо примарност материјалних чинилаца производних снага претпостављајући да је структура радне снаге одређена техничким нивоом. Не прилагођавају се оруђа за рад радним способностима, већ обрнуто. Али нова техника, мада производи радне способности, она је пре тога резултат радних способности. Ипак је квалитет људске делатности у производном процесу, у крајњој линији, одређен нивоом технике, те су материјални услови примарна претпоставка за промену органског састава. Материјални и субјективни чиниоци производње представљају тако неодољиве услове производног процеса и само промена оба чиниоца доводи до реалне промене органског састава. Улагања у нову технику изискују и улагања за припремање кадрова способних за руковање новом техником (12). Да би оба процеса текла синхронизовано потребан је континуитет у оба правца. На дужи рок и у развијеној привреди тај се континуитет обезбеђује, али се на краћи рок прекида, нарочито у периоду већих техничких промена, те је то један од разлога што се у овим периодима брже повећавају основна средства него производња. Тада реални пораст органског састава не одговара номиналном.

Нова техника захтева нове радне способности, и у руковању њоме и у организацији производног процеса. Припремање кадрова за нову технику не врши се пре него што примена нове технике постане могућа, а она постаје могућа када покаже преимућства над старом техником. Ипак је овај процес неподударана краткотрајан и мањег обима зато што се увођење нове технике врши постепено. Производне јединице и гране које првоступају на пут техничког прогреса изложене су већим губицима због потпуног коришћења нове технике. Да би се ови губици смањили, нужна је сразмерна расподела фондова за нову технику, образовање кадрова и научно-истраживачки рад. Ако не постоји ова сразмера, повећавање органског састава је успорено, а уколико се и убрза — тај пораст не доноси оптималан резултат.

Драгиша Милићевић

(11) А. Бајт, „Продуктивност рада и друштвено-привредни услови њеног повећања“, Београд, 1960. стр. 203.

(12) Б. Шефер. „Кадрови и наш даљи привредни развој“, „Наша стварност“, Но 9/1960, стр. 180.